

БРАКЪТ И БЪЛГАРСКИЯТ XIX ВЕК – ТРАДИЦИЯТА, ИДЕОЛОГИЯТА, ЛИТЕРАТУРАТА, РЕАЛНОСТТА

Николай Аретов. *Бленувани и плашещи: чуждите жени и мъже в българската словесност от дългия XIX век*. Кралица Маб, 2023, 285 с.

Проф. д.ф.н. Инна Пелева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Новата книга на Николай Аретов „Бленувани и плашещи: чуждите жени и мъже в българската словесност от дългия XIX век“ разглежда кръг от проблеми, важен за разбирането на всяка етнокултура (Aretov 2023). Изследването представя визиите относно брака между *свой* и *чужд* (и изобщо относно мъжко-женските отношения, обвързващи представители на различни – по един или друг критерий – общности), които визии са масово споделяни у нас през Възраждането, а и отвъд пределите на епохата.

Трудът показва феномена, върху който се фокусира, в неговата многоизмерност. От една страна, всяка религия дефинира изискуемото, допустимото и неприемливото при свързването на двама в семейство. От друга страна, традиционната култура осъществява свои прочити на верския канон, чертаещ границите, които не бива да се прекрачват с женитба. От трета страна, чрез законодателството си всяка държава се стреми да менажира брака като ключов институт на социалността. Разбира се, тези нормативистики (на религията, на държавно-юридическото, на предмодерното, завещано „от бащи и деди“) интерферира, взаимно се подкрепят или коригират. Освен това върху общостните представи за добър или нереден брак оказват влияние идеологическите доминанти на конкретния период (такава доминанта през нашия XIX век е класическият български национализъм), модернизационни и контрамодернизационни импулси в съответния исторически момент, а и литературни текстове (доколкото художественото слово – просвещенско, сантименталистско, романтично и пр. – е способно да лансира идеи, да подкрепя или да оспорва конвенции, да оценностява едно или друго поведение).

Анализирайки историческата динамика – всъщност от Средновековието до наши дни – на българските разбирания за правилно и неправилно в брачно-то партньорство, Аретов посочва опозицията *свое* – *чуждо* като базисна при

формирането на опорните етнонорми относно организирането на семейния свят. Споменатата опозиция е конститутивна за всяка култура, но в рамките на „Бленувани и плашещи...“ са коментирани конкретизациите ѝ в специфичен регистър на местното битийстване, обмислени са и характерни асиметрии при сработването на „закона“ *само свои със свои* (невинаги реакциите са еднакви, ако „наша“ се омъжва за „техен“ и ако „тяхна“ се събира с „наш“). Проследени са също промените в семантиките на понятията от опозиционната двойка; тези съдържателни измествания, случващи се с течение на времето, са своеобразни означения на немаловажни процеси в политическата, социалната и културната история на българите.

И тъй, как сънародниците ни възприемат браковете между християни и мюсюлмани или евреи, между православни и католици или протестанти, между българи и гърци или турци, румънци, сърби, хървати, цигани, западноевропейци? Как тук се гледа на предбрачните и на извънбрачните връзки – след като те най-често биват разказвани като връзки с етнически различия? Или пък със „забранения“ според религиозния канон (монах, монахиня, висок църковен сановник). Какво гласи – и какво значи – наративът, широко споделян през Възраждането, за женитбите на българските царе, обвързващи ги с чужденки? В какъв контекст бракът с някой чужд (ако *свой* най-често е равно на *православен българин*) е абсолютно неприемлив за общността и се идентифицира със загуба, нахърняване, травматично преживяване? Има ли и събитийно-ситуативни конфигурации, в чиито рамки сватбата на някой „наш“ с някого от онези, другите, би могла да се оцени от сънародниците като придобивка, като вид победа? И какви са последиците, когато брачният партньор бива разпознат като *чужд* не поради етническата и/или верската си принадлежност, а по чисто географски критерий (*близко – през девет планини в десета*)? Или пък когато сватбата събира богат и беден, или момък/мома от сой и невеста/жених без престижна рода, или люде от селото и от града? Отговаряйки на всички тези въпроси – а и на ред други – „Бленувани и плашещи...“ създава богата картина на българското живеене в немалък отрязък от време, очертава профила на местния масов манталитет, но също така въвежда в кадър възраженията спрямо неговата координатна система, отклоненията от нормативното. Особено стойностен е трудът тъкмо защото обмисля и парадоксите, разминаванията между прокламирания ред и практиката, между индивидуалния избор и предписанията на групата, между всячески утвърждавания принцип на херметизма (етнически и социален) и конкретните житейски констелации, възплачващи прекрачването на забраните.

Представяйки историята на местните възгледи относно брака, Н. Аретов използва инструментариумите на различни науки (история и микроистория, етнология, статистика, социология, литературознание), както и постиженията и концепциите – коректно атрибутирани – на ред български и чужди учени.

Тезите на изследването са добре защитени и откъм десетилетната работа на автора със забележително количество архивни документи, с внушителното като обем публикувано книжовно наследство (публицистика, художествени произведения, дневници, писма, мемоари, автобиографични писания) на известни и не толкова известни днес фигури от по-далечното и по-близкото ни минало. И още: тукашните събитийни или литературни сюжети, интерпретирани в „Бленувани и плашещи...“, изследователят неведнъж доосмисля, като съпоставя тези наши версии на съответния феномен и „изглежда“ му, конфигурирането му в чужди културни контексти. Тъкмо покрай такива успоредявания в текста се припомнят детайли от фикционалните светове на Шекспир, Пушкин, Лермонтов и Достоевски, Гр. Грийн, М. Дюрас, Х. Лий, Ст. Кинг. Тези екскурси отместват хоризонта на българистичното проучване, сговарят култури и времена. В същата посока – тоест за надмогването на предварително зададени тематично-времеви граници и ограничения (все пак без тях не би могъл да се получи рационален и рационализиращ наратив) – работят и понякога изненадващите посочвания на съвсем днешни проявления на откошелността: книгата ни помага да го разпознаем, макар и „преоблечено“, като присъстващо тук и сега. Иначе казано, трудът постоянно държи будно съзнанието ни за неприключващата актуалност на миналото (парчета от него са здраво враснали в настоящето), а и за мозаечната природа изобщо на *човешкото*: във всяко „сега“ възприемаме, мислим и остойностяваме, като функционализираме митични структури (първични и/или обработени от националната митология) и наследени афективни матрици, като смесваме до неразчленимост прагматичните съображения на повседневната житейска опитност с фантазменото, реалистичните страхове и забранените желания, потребността да сме правилни, и необходимостта да нарушаваме правилата, рационално обусловени мотиви и подтици, които не се спогаждат с разума.

Книгата показва как този сложен релеф на психичното (индивидуално и колективно) обуславя начините, по които бракът с някакъв чужд бива представян в разноредови български текстове от „дългия XIX век“. Тези изображения, в края на краищата, са и вид свидетелства относно тукашната история на чувствеността (тази история не е и не би могла да бъде абсолютно изолирана в случването си от онова „навън“). „Бленувани и плашещи...“ припомня, тоест и как у нас през разните десетилетия разбират любовта и ролята ѝ в живота на личността, кога и как започват да смятат, че емоциите – и изразяването им – имат дял в отношенията между жената и мъжа (а не само идеите за полезно и редно).

Познавателно приносна е и частта от труда, в която се обглеждат реални биографични казуси от изследваната епоха. Пред това обективно излагане на фактите си даваме сметка, че най-често подменяме (или трием) черти в/от образите на възрожденските десетилетия и дейците им. Обикновено подми-

наваме без коментар места от интимните житейски сюжети на П. Славейков, Л. Каравелов, Ботев, Вазов, Р. Блъсков – все „местата“, които са извън контурите на нормативното за съвременниците им. (Отклонение от него е и безбрачието на не един и двама от значимите предосвободженски дейци.) Освен това покрай реконструирания в книгата брачни или любовни истории на споменатите именити мъже върху страниците изплуват и странни женски профили – те нямат общо с представите ни за възрожденската българка съпруга и майка.

С други думи, този дял от изследването напомня, че (първо) нерядко съдим за съдържанията на българския XIX век – казвайки „Славейков“, „Каравелов“, „Ботев“ – повече откъм личностни светове, подчертано отместени от масовото за така важния ни период. И второ, чрез наративите си всъщност поправяме несводимостта на изключенията към „правилното“, като отказваме да се фокусираме върху определени „звена“ от онези житейски констелации. Бихме разполагали с по-истинен образ на епохата, ако приемахме и артикулирахме фактологичните, според които като модел на съществуване лидерите на общността (и тогава също) са доста отвъд конвенциите, валидизирани в същата тази общност. Да, тези лидери са загрижени и отдадени, не само говорят за и на народа, но в негово име поемат тежки изпитания и дори умират (сега не е моментът да се обсъжда какво представлява идеологическият конструкт „народ“). И заедно с това не са адекватната представителна извадка от етно-колектива, който смятат за свой. Обаче пък това не им пречи, възприемайки се като негови водачи и учители, в свои текстове да прокламират и идеализират точно този начин на живеене, точно това „народно битуване“, което сами не практикуват.

Е, оставили са ни и страници остро критични спрямо класическите патриархални норми, аранжиращи съществуването на „останалите българи“ във и чрез семейството и рода. А и понякога са изговаряли копнеж по другия, чуждия, който копнеж тук не е прието да бъде огласяван... така откровено (както например във Вазовата поема „Зихра“ от 1881 г.). Тоест „Бленувани и плашещи...“ предлага и ракурс, откъм който пак да обмислим отношенията между *водачи и маса* в местен контекст. Още повече че – напомня изследването – след Освобождението укрепва тенденцията лидерстващи в някаква област сънародници да организират интимния си свят не „по правилата“ – след немалкото възрожденци, женени за чужденки, съпруги „отдалече“ си избират Ив. Шишманов, Ал. Малинов, К. Станишев, Д. Ризов, К. Христов.

Като става дума за житейски казуси, които посвоему коментират нормите, подреждащи интимния свят на сънародника от XIX в., нека отбележа, че свои реплики в реконструкцията добавят и брачните истории на Н. Сапунов, Хр. Стамболски, Т. Бурмов (вероятно предбрачният договор между него и съпругата му е първият подобен документ, ангажиращ българин), а и отношенията между хърватката Кл. Цветишич, просветен деец в Княжеството, и К. Иречек.

От този регистър специално внимание заслужават представените в „Бленувани и плашещи...“ любовни житейски сюжети на Хр. Стамболски и г-ца Парло (тя е от гръцко семейство, Стамболски пресъздава в дневника си развитието на връзката; в този случай вече има чувства, предхождащи брака) и на Св. Миларов и хърватката Л. Льошнер. Писмата на Миларов (противоречива личност) до любимата чужденка изразително демонстрират обвързаността между стила на чувстването и културно-литературния контекст, „библиотека-та“, специфичната образованост. В тези писма (изследователят е работил със запазените в архив чернови – спонтанността на изразяването не е била основна цел на влюбения, напротив) говорят прочетените книги, европейската цивилизационна норма, предопределяща съдържанията и изгледа на емоциите на модерния (тогавашен) човек: в тези епистоларни страници се споменават Пол и Виржини (от повествованието на Б. дьо Сен-Пьер), става дума също за Вертер, цитират се стихове на А. Шение. Писмата на Миларов до Луиза – писма като от роман, като на романов герой – в края на краищата, също са знак за формирането на българска интелигенция, скулптираща вътрешния си свят по образците на западни текстове, обитаваща, от известна гледна точка, един „посториенталски“ свят.

За историята на българските възгледи относно брака с чуждия – или изобщо относно чуждото и обвързването с него – са любопитни свидетелства и няколкото реални случая, представени в последната част от „Бленувани и плашещи...“. Изложението пресъздава „Шуменското приключение“ (1875 г.), припомня и „Солунските вълнения“ от 1876 и 1891 г., също „Русенската кървава сватба“ (1910 г.). Всяко от тези събития в своята си година вдига много шум и извиква обилие от журналистически материали – те пресъздават групови и индивидуални реакции, които за пореден път доказват, че прекрачването на линията между *свое* и *чуждо* съвсем не винаги и съвсем не „по подразбиране“ си е работа на прекрачващия или пък на най-близките му; подобен избор може да мобилизира общностна енергия, която да претвори в агресивно действие нетолерантността и предразсъдъците. С тази своя част изследването допълнително уплътнява посланията си – понеже, както и при анализа на реални биографични констелации, надскача заниманието с текстове (художествени, публицистични и пр.) и влиза в плътен досег с фактичната истина за начина, по който обвързването между люде с различна принадлежност, загърбването на общоприетото от страна на индивида продуцират емоции и събития (и то какви) в широкия контекст на колективното съществуване.

В края на книгата са поместени „Благодарности“ към колеги литературоведи, участвали в предварителното обсъждане на дял от текста, както и една обемна, прецизна и разнопосочна библиография (тя посочва още веднъж документите из проучваната епоха, функционализирани в опуса, и сумира големия брой публикации и академични автори, на които Аретов се е позовавал

в работата си). Двата току-що споменати сегмента от „Бленувани и плашещи...“ посвоему легитимират едно истински продуктивно разбиране за труда на изследователя. Според това разбиране правенето на наука, освен специализирана компетентност, системен индивидуален труд и вид талант („Бленувани и плашещи...“ е тяхно възплъщение) непременно предполага живот със, сред другите от колегията, пишещи сега или писали някога, на български или на друг език. Именно постоянната готовност за разговор – т.е. писането като взаимоотношаване на почерци и текстове – обуславя съществуването ни като съсловие.

Освен заради собствено изследователския си принос „Бленувани и плашещи...“ е ценна книга и заради това свое измерение – заради жестовете, с които илюстрира образцовото в поведението на учения.

ЛИТЕРАТУРА

АРЕТОВ, Н., 2023. *Бленувани и плашещи: чуждите жени и мъже в българската словесност от дългия XIX век*. София: Кралица Маб. ISBN 978-954-533-208-1.

REFERENCES

ARETOV, N., 2023. *Desired and Daunting: Foreign Women and Men in Bulgarian Letters of the Long Nineteenth Century*. Sofia: Kralitsa Mab. ISBN 978-954-533-208-1.

MARRIAGE AND THE BULGARIAN NINETEENTH CENTURY – TRADITION, IDEOLOGY, LITERATURE, AND REALITY

✉ **Prof. Inna Peleva, DSc.**

ORCID iD: 0000-0002-4190-6015

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

Plovdiv, Bulgaria

E-mail: peleva@uni-plovdiv.bg